

AHLÂT-ı ERBAA

(أخلاق أربعة)

Antikçağ ve Ortaçağ'da insanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen dört sıvı madde.

Tıp tarihinde ahlât-ı erbaa anlayışı eski Mısır'a kadar gitmektedir. Mısırlı hekimler, hastalık sebebi olarak bünyedeki kan, balgam, kara safra ve sarı safradan ibaret dört sıvının kirlenmesini gösterirlerdi. Bundan dolayı tedavide kirli sıvıların boşaltılması (kan almak, müshil vermek vb.) yoluna gidilirdi. Eski Yunan'da Hipokrat (m.ö. V. asır) ahlât nazariyesini geliştirmiş ve bu anlayış XIX. yüzyıla kadar tesirini sürdürmüştür. Tabiat âlemindeki oluşma ve bozulmayı meydana getiren dört unsurun insan bedenindeki karşılığı olarak düşünülen dört sıvı, Hipokrat'ın hümoral patolojisinin temelini teşkil etmiştir. Bu anlayışa göre sağlıklı vücuttaki bu sıvıların dengede oluşuna, hastalık ise bu dengenin bozulmasına bağlıdır. Eski Roma'da Galen (Cālînūs, m.s. I. asır), bu teoriyi takip ederek hastalıkların meydana gelişinde dış tesirlerin de etkili olabileceği fikrini ileri sürdü. Ahlât-ı erbaa fikri İslâm dünyasında da benimsenmiş ve müslüman hekimlerin kendi klinik tecrübelerine dayanarak getirdikleri açıklamalarla Ortaçağ'daki son ve gelişmiş şeklini kazanmıştır. Nitekim Ebû Bekir er-Râzî ve İbn Sînâ, Ortaçağ hümoral patolojisinin en gözde müslüman temsilcileridir.

İlk ve Ortaçağ'daki tıp anlayışına göre, insan bedenindeki bu dört sıvının bazı özellikleri vardı. Bedeni dolaşan kan akıcı ve sıcak, beyinde saklanan balgam akıcı ve soğuk, dalak ve midede bulunan kara safra (sevda) kuru ve soğuk, karaciğerde saklanan sarı safra ise kuru ve sıcak idi. Vücuda alınan besinler bu dört maddeye dönüştürdü ki eskilerin inancına göre ilkbahar kanı, yaz safrayı, sonbahar sevdayı, kış da balgamı harekete getirirdi. Hastalık ve sağlık bunlar arasındaki denge veya dengesizliğe bağlı olduğu gibi mizaçlar da bunların nisbetine bağlı idi. Böylece demevî, safravî ve melankolik gibi tipler de ayrılmış bulunuyordu. Mevsimlere ve bünyeye göre beden sıvılarının terkiplerinin değişmesi dolayısıyla eskiler zaman zaman kan aldirmek gerektiğini duyarlardı ve bu da bazı şartlarda

olurdu. Eskilerin inancına göre, her ayın başından on beşine kadar kan aldirmek pek zaruret olmadıkça yanlıştı. Ancak on beşinden sonra alınan kan vücudun temizlenmesini sağlar ve hastalıklara iyi gelirdi. Bu arada bu dört sıvıdaki sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık gibi özelliklerin droglarda (ilâçlar) bulunduğu kabul edilirdi. Herhangi bir drogda tek bir özellik varsa ona basit, birden fazla özellik varsa ona da kompoze (mürekkep) drog denirdi.

Galen'le birlikte tesirini devam ettiren, daha sonra İslâm dünyasında da yaygın şekilde benimsenen ahlât-ı erbaa fikri, XVI. yüzyılda fizyoloji ve biyokimya gibi ilimlerin gelişmesiyle tesirini tekrar ve kuvvetle gösterdi. XX. yüzyıl başlarında ise hormonların keşfi ve bağışıklık fikrinin gelişmesi ile daha da önem kazandı. Nitekim bugün de modern tıpta kan ve safra kirliliğinin bazı hastalıklara sebep olduğu bilinmekte ve bunların giderilmesi için kan aldirmek, safra boşaltma, müshil kullanma gibi usullere başvurulmaktadır.

Dört sıvı ve onlara nisbet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık şeklindeki nitelikler, İslâm dünyasında mizaç teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Demevî (sanguin), balgamî (flegmatique), safravî (colérique) ve sevdâî (mélancolique) terimleriyle ifade edilen psikolojik tipler yanı sıra, mahrûr (sıcak tabiatlı), mebrûd (soğuk tabiatlı), yâbis (kuru tabiatlı) ve mertûb (yaş tabiatlı) şeklinde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerine de gidilmiştir (İhvân-ı Safâ, Resâ'il, I, 299). Fizikî coğrafyanın tesiri, eğitim ve hatta bazı inanışlara göre astrolojik faktörler yanında, insanın ahlât yapısından doğan fizyonomisinin de onun ahlâkî tabiatını belirlediği düşünülmüştür. Dolayısıyla tabii mizacın psikolojik mizaca yol açması, onun da belirli tavır ve davranışları insan fiillerine hâkim kılması, ahlât-ı erbaa ve ahlâk (huylar) arasında bir bağlantının kurulmasına yol açmıştır. Böyle bir bağlantıya uygun olarak çabuk öfkelenme, korkak tabiatlı olma, olur olmaz şeylere kederlenme, şehvete aşırı düşkün olma vb. doğuştan getirildiği düşünülen eğilimler, tabii ahlâk adını alır. Bunun yanı sıra doğrudan doğruya alışkanlıklarla (bi'l-âde) kazanılıp insan karakterine yerleşen huylar da vardır. Tabii mizaçla birlikte gelen tabii ahlâkın değiştirilip değiştirilemeyeceği konusunda antik çağdan beri süren tartışma, müslüman

ahlâkçılarca ilimli bir çözüme bağlanmıştır. Yaygın olarak benimsenen bu görüşe göre insanda mutlak anlamda tabii huylar yoktur; sadece belli huyları kazanmaya tabii bir yatkınlık vardır. Bu huylar da eğitim (te'dib) ve telkin (mevâiz) ile değiştirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Huneyn b. İshak, *Kitâbü Cālînūs fi'l-üstüküş-sât 'alâ re'yi Ebûkrâ't* (nşr. Muhammed Selîm Sâlim), Kahire 1986, s. 115-121, 130; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 299-304; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1398, s. 41-43; E. H. Ackerknecht, *A Short History of Medicine*, New York 1955, s. 49-51; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul 1970, s. 127-129; Seyyid Hüseyin Nasr, *Science and Civilization in Islam*, Cambridge 1987, s. 220-223.

AYŞEGÜL DEMİRHAN ERDEMİR

AHLATŞAHLAR

Van gölü çevresinde
1100-1208 yılları arasında
hüküm süren
bir Türk hânedanı.

Hânedanın kurucusu Sökmen el-Kutbî'dir. Sökmen, Selçuklu hânedanından Azerbaycan Meliki Kutbüddin İsmail İlarlan'ın Türk asıllı memlük* emirlerinden biri olduğu için el-Kutbî lakabıyla anılır. Selçuklu şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerine karışan Kutbüddin İsmail'in 488'de (1095) ölümü üzerine Sökmen, onun oğlu Mevdûd'un hizmetine girdi. Fakat Mevdûd'un da 1102 yılında beklenmedik bir zamanda ölümü ile Azerbaycan meliklerinin soyu kesildi. Bunun üzerine Sökmen el-Kutbî, diğer bazı emirleriyle birlikte Muhammed Tapar'ın hizmetine girdi. Bu sırada Tapar ile Berkyaruk arasındaki saltanat mücadeleleri bütün şiddetiyle devam ediyordu. Ancak 1104'te barış yapıldı; on iki yıl süren ve imparatorluğu zayıf düşüren uzun mücadele böylece sona ermiş oldu. Aynı yıl Tapar, Musul emiri âsi Çökmüş'ü cezalandırmak için şehri kuşattığında yanındaki emirler arasında Sökmen el-Kutbî de bulunuyordu. Onun 501'de (1107-1108) Hille Arap Emiri Sadaka b. Mezyed'in tenkil edilmesine katılmış olması da muhtemeldir. Ertesi yıl Musul'un diğer âsi bir emir olan Çavlı'nın elinden alınmasına Sökmen'in de iştirak ettiği görülmektedir.

Azerbaycan meliklerinin nerelere hâkim oldukları iyice bilinmemekle beraber Tebriz, Merend, Mâkû ve Hoy'dan